

AZ AKARAT MINT KÉPZET

MESTER BÉLA

Amikor a tavalyi, a *szabadságról* szóló szegedi platonikus lábjegyzetemben *Az akarat és/vagy a személy szabadsága* címmel adtam elő mondanómat,¹ még nem sejtettem – de talán még házigazdáink sem gondolták ki addigra – hogy a következő alkalommal, idén az *akarat* áll majd a középpontban. A két téma egymás mellé helyezése kézenfekvő: tavaly, amikor előadásom témáján gondolkodtam, szinte azonnal John Stuart Mill ismert bevezető mondata jutott eszembe *A szabadságról* című esszéjében: „Ez a tanulmány *nem* az úgynevezett akaratszabadságról szól”² – pedig ekkor még nem tudhattam, hogy az akaratról külön is lesz módomban beszélni ugyanitt. Akarat és szabadság kézenfekvőnek tetsző összekapcsolása tavalyi, főként a 19. századra vonatkozó vizsgálatomban azonban pusztá egymás mellettségnek bizonyult. Ahol akkor idézett eleink a szabadságot emlegették, ott kötelelőség-szerűen szóba hozták az akaratot is, de általában csak azért, hogy Millhez hasonló módon azonnal eltolják maguktól; mondván, hogy az akarat szabadsága nem ide tartozó, avíttas, a dogmatika és a lejárt metafizikák problémahagyományát visszaidéző kérdés, amelyet komoly gondolkodó igyekszik mindjárt írása elején tisztázni – azaz megmagyarázni, hogy a kérdés miért *nem* tárgya vizsgálódásának. Jellemző példaként idéztem a *Magyar Philosophiai Szemle* 1889-es, indulatoktól sem mentes reflexióját egy rektori ünnepi beszédre, amely az akaratszabadság alapjában véve katolikus dogmatikára építő védelmezésébe belevonta a politikai szabadság eszméjét. Úgy vélekedtem, hogy poszthegeiliánus filozófiai környezetben, az új filozófiai rendszerek lehetőségéről való lemondással és a diszciplinárizálódás előrehaladtával széles szakmai körben szinte evidenciává vált, hogy sok más, addig filozófiai számító kérdés mellett az akarat mibenlétének problémáját is átvehetik a szaktudományok, jelesül a pszichológia, mi pedig végre ennek a teherterelését is megszabadulva, teológiai maradványok és az avítt metafizikák nyűge nélkül írhatunk, gondolkodhatunk végre a szabadság politikai fogalmáról. Úgy látszott, legalábbis a győzedelmesnek mutakozó pozitívizmus berkeiben, hogy a korban népszerű Schopenhauer-olvasmányok dacára soha nem tarthat már számot

¹ Lásd: Mester Béla: *Az akarat és/vagy a személy szabadsága*. In: Laczkó Sándor, Gyenge Zoltán (szerk.): *A szabadság*. Szeged, Pro Philosophia Szegedi Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, 2010. 208–216.

² John Stuart Mill: *A szabadságról*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983. 40. Fordította Pap Mária.

az elfogadottságra, legalábbis szakmai körökben olyan filozófia, amely az *akarat*nak a világ leírásában, magyarázatában fontos és önálló szerepet szán. A világ *képzetei* között rendet vágó *akarat* filozófiai fogalma helyébe látszik lépni az *akarat*nak, mint a világ, még inkább az emberi psziché egyik sajátos, de talán nem a legfontosabb, szaktudományosan megmagyarázható, mégis megfoghatatlan, illékony jelensége, egyszerűen az *akarat*, *mint* pusztá *képzet*.

Ilyenféle meggyőződést lehet kiolvasni bizonyos szellemi környezethez tartozó szövegekből a 19. század második felében, utolsó harmadában. Legalábbis egy időre. Tavalyi előadásom végén röviden utaltam rá, hogy az előző századforduló újidealizmusainak és az axiológiának a megjelenésével – nem is beszélve Nietzsche hatásáról – visszatérni látszik az *akarat*nak filozófiai problémaként való értelmezése. Ezen nem csodálkozhatunk: a *kell* világának vizsgálata nehezen úszható meg úgy, hogy az *akarat*nak nem szánunk benne szerepet. Előadásom témájául mégsem az *akarat* mint filozófiai probléma újratematizálódásának egyébként izgalmas kérdését választottam, hanem a 19. század végének és a 20. század első évtizedeinek egyik utolsó magyar pozitívista gondolkodóját, az akkori szellemi klímában, mondhatni, az utolsó bozótharcost, Posch Jenőt. Posch Jenőnek nincs túl nagy megbecsültsége a magyar filozófia történetében. Nagy Edit alapvető fejezeteket szentel ugyan neki az idő filozófiáját magyar szempontból történetileg feldolgozó monográfiájának régebbi és újabb, bővített kiadásában is,³ és időfilozófiai művének konklúzióját összegző fejezetét beválogatták a *Galagonya magyarok* című ismert filozófiatörténeti szöveggyűjteménybe,⁴ de körülbelül ez minden. A *Idő elméletét* követő második, két vastos kötetben megjelent fő mű, a *Lelki jelenségeink és természetük* címűt már szinte csak a pszichológiatörténeteszek emlegetik,⁵ a magatartáspszichológiának az amerikai iskolával párhuzamos, attól független megalapítását tisztelve benne.⁶ A fő mű korabeli magyar

³ Nagy Edit: *Áramló ér és álló idő. Palágyi Menyhért tér- és időelmélete tükröként és/vagy tükröződésként: Szent Ágostontól Hegelen, Bergsonon, Posch Jenőn át Ottlik Gézáig*. Miskolc, 2002; *Áramló tér és álló idő – gubancokkal. Palágyi Menyhért tér- és időelmélete tükröként, tükröződésként: Szent Ágostontól Hegelen, Bergsonon, Posch Jenőn át Ottlik Gézáig és Milan Kunderáig*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2003. (Mindkét kiadás a *Magyar Filozófiatörténeti könyvtár* III. köteteként.)

⁴ Lásd Kőszegi Lajos, Várhegyi Miklós (szerk.): *Galagonya magyarok. Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczaitól Böhmig*. Veszprém, Comitatus, 1992; az eredeti kiadást lásd: Posch Jenő: *Az idő elmélete. Az e tárgyra vonatkozó főbb filozófiai nézetek ismertetésével és bírálatával. I. rész: Elmélet. II. rész: Történelem*. Budapest, Dobrowsky és Franke bizománya, 1896–1897.

⁵ Posch Jenő: *Lelki jelenségek és természetük. Egy realista lélektan tervezete*. Budapest, Pfeifer Ferdinánd-féle Könyvkereskedés (Zeidler testvérek) kiadása, I–II. kötet, 1915.

⁶ A magyar pszichológiában Pléh Csaba pszichológiatörténeti munkáiban rendre hangsúlyosan, műveit részleteiben is idézve tér ki Posch Jenő szerepére. Jellemző értéke-

receptiójában furcsa módon visszaüt a behaviourizmus előfutárának szerepe, és ugyanakkor Posch mágondja, amellyel évekig dolgozik már kész nézeti egységes monográfiában való összefoglalásán. A mű egyik első, a tárgyban láthatóan tájékozott recenzense, bizonyos B. J. előbb, helyesen, megállapítja, hogy „P. J. a viselkedéstani álláspont szélsőbaljához tartozik”, majd éppen ennek az álláspontnak a friss irodalmát hiányolja a kötetből, mondván, hogy a *behaviourism* legutóbbi 10–15 évben való megnyilatkozásainak és Pavlovnak az „ismerete sok fáradságos elemzést tett volna e könyvben nélkülözhetővé”.⁷ A recenzió éppen azt nem veszi figyelembe, hogy Posch tételei időben megelőzik a hiányolt irodalmat. A korábban a még Alexander Bernát szerkesztette *Athenaeumban*, majd a *Huszádik Században* és a *Nyugatban*, vagy éppen olyan reprezentatív kötetekben, mint az Alexander Bernát emlékkönyv,⁸ évtizedek óta megjelenő írásai világossá teszik, hogy a tételek, a módszer és az érvelés már régen készen áll, a két testes kötet pedig csupán ezek rendszerbe foglalásaként újdonság. Nem csupán ez a recenzió, hanem általában a kortárs, Posch írásait gyakorta övező polémia is figyelmen kívül hagyja tételeinek filozófiai következményeit, miközben a maga részéről soha nem hagy kétséget afelől, hogy munkájának ez az igazi tétje. Ilyen mozzanat például, amikor bekapcsolódik a kor egyik legfontosabb filozófiai vitájába, a Pauler Ákos etikája körül kialakult polémiaiba, önálló munkáinak gondolatmenetével egybecsengő tartalommal.⁹

Előadásomban arra teszek kísérletet, hogy a tisztán pszichológiai munkaként számon tartott műben az akaratról írottakat filozófiai elméletként értelmezem, módszerében összefüggésbe hozva a korai fő művel, majd Posch gondolkodásának némely aspektusát az akkori magyar kultúra viszonyai közé visszahelyezve vizsgáljam. (Itt kell előrebocsátani a Poschról élő közkeletű kép egy ellentmondására. A visszaemlékezések vagy éppen Kornis Gyula és Schöpflin Aladár nekrológjai rendre magányos, csak barátainak szűk körével

lése: „[Posch Jenő] a századelő magyar szellemi életének egyedülálló kincse”. Lásd: Pléh Csaba: *A lélektan története*. Budapest: Osiris, 2000. 222. Pléh hangsúlyozza, hogy Posch Jenőt az amerikai behaviouristák is elismerik elméletük fontos előzményeként, és ennek dokumentálására a következő kötetet idézi: Frank Joseph McGuigan: *Cognitive Psychophysiology. Principles of Covert Behaviour*. Englewood Cliffs/NJ, Prentice Hall, 1978.

⁷ B. J.: Realista lélektan. *Huszádik Század*, 1916. 9. sz., 180–181.

⁸ Itt éppen a majdani fő mű bevezető, a problémát körvonalázó fejezetét közli önálló tanulmányként. Lásd: Posch Jenő: A képzet mint mozdulat. In: Dénes Lajos (szerk.): *Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születése napjára*. Budapest, Franklin-társulat nyomdája, 1910. 481–527.

⁹ Lásd: Posch Jenő: Az apriorisztikus etikáról. *Huszádik Század*, 1913. 7–8. sz., 11–36. Posch itt nem ért egyet sem magával Paulerrel, sem az őt bíráló Bartók Györggyel és általában a Böhm-tanítványokkal.

érintkező, a szakmájának élő szerény tudósként jellemzik.¹⁰ Posch tudósként, a tudomány intézményrendszerében valóban magányosnak mondható, hiszen egész életében középiskolai tanár volt, azaz gyakorlatilag infrastruktúra nélkül folytatta tevékenységét egészen a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választásáig, amely csupán néhány évvel halála előtt történt. Posch az akadémiai világnál sokkal otthonosabban mozgott azonban a magyar kultúra civil szférájában: a Magyar Filozófiai Társaság alelnöke volt, írásai a magyar és (szórványosan) a német filozófiai szakajtó mellett a kor vezető kulturális folyóirataiban, például a *Husadik Században*¹¹ és a *Nyugatban* jelentek meg.¹² Míg akadémikustársai közül a húszas éveknek újra inkább az egyetemek falai közé visszaszoruló magyar filozófiai életében nem sokan dicsekedhettek azzal, hogy székfoglalójuk gondolatai a szűkebb értelemben vett akadémiai világon kívül is hatnak, az övét a *Nyugat* hozta folytatásokban – igaz, közérdeklődésre számot tartó témáról, az öngyilkosságról írta.¹³ A *Nyugat* szerzői és olvasói köréhez való kapcsolódása teszi plauzibilissé, ha nem is bizonyítottá azt a sejtésemet, hogy a kor némely jól ismert, de eddig rendre más szempontokból elemzett szépirodalmi alkotásának fontos motívumaiban Posch Jenőnek többek között az akarát mibenlétéről megfogalmazott gondolatainak művészi alkalmazására ismerhetünk. Ez a sejtésem – egyelőre még hipotézisnek sincs bátorságom nevezni – elsősorban Karinthy Frigyes két regényét, *Az ezerarcú lélek* és a *Kötéltánc* címűeket, valamint a hozzájuk kapcsolódó néhány novellát érinti elsősorban.)

Posch Jenő 1859-ben született, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte olyan időszakban, amikor az új filozófiai rendszerek alkotásának lehetetlensége, értelmetlensége közmeggyőződésnek számított. (Még éppen hallgathatta utolsó éveiben Horváth Cyrillt, az 1848 előtti filozófusnemzedék

¹⁰ Schöpflin Aladár nekrológiáját lásd: *Nyugat*, 1923. 14. sz. Kornis Gyula emlékbeszéde. In. Kornis Gyula: *Magyar filozófusok*. Budapest, Franklin-társulat, 1944. 202–221.

¹¹ A Huszadik Század hasábjain érdekesen ellenpontozzák egymást Posch proto-behaviourista, főként a lélek-fogalom minden formája ellen érvelő dolgozatai és Dienes Valéria egyre következetesebben az újidealizmus sajátos formáját hirdető írásai. Utóbbira példaképpen lásd: Kísérletek az immateriális és halhatatlan lélek természettudományi igazolására. *Husadik Század*, 1907. 16. köt. 610–626, 702–711.

¹² A *Nyugathoz* való kötődésére jellemző, hogy élete végén fivérére, Posch Árpádra bízta utolsó kéziratának publikálását azzal a kifejezett meghagyással, hogy azt bocsássa a folyóirat rendelkezésére. A poszthumusz munkát lásd a *Nyugat* 1924. évfolyamának 20. számától kezdve folytatásokban, *Az erkölcsi érzület egysége* címmel.

¹³ *Az öngyilkosság lélek- és erkölcstani szempontból* című írás, amely a fő mű egyik, ott az elmélet konkrét alkalmazását példázó, az utolsó részhez tartozó fejezetének önálló értekezéséssé bővítése, a *Nyugat* 1921. 3. számától kezdve három egymást követő folytatásban jelenik meg, majd a szerző és Füst Milán közötti több fordulós polémia követi a lap hasábjain.

utolsó képviselőjét, a sokáig utolsó magyar filozófiai rendszerkísérlet, az úgy tűnik, csak szándékként létező *konkrétizmus* atyját, majd Horváth nagy tanítványát, Alexander Bernátot és közvetlen utódát, Pauer Imrét is. Pályakezdként volt tanúja annak, hogy a mestert temető Horváth Cyrill-tanítványok áldatlan hírlapi vitába kezdenek arról, hogy létezett-e a mester által mindig emlegetett, de úgy látszik, soha le nem írott rendszer – érthető, hogy nem sok indítást érzett a rendszerépítéshez.¹⁴ Nem új rendszert kell építeni, hanem a meglévő hézagait kitölteni – így kezdi az idő filozófiájáról szóló művét. A hézagtöltőetésből azonban a pálya végére mégiscsak rendszer kerekedett, ha első pillantásra nem is filozófiai, hanem tisztán lélektani.) Posch már időfilozófiai munkájában érdekes nyelvfilozófiai kísérletbe kezd. Tételét, az idő nem reális voltát olymódon igyekszik bizonyítani, hogy nyelvünk tévedéseként, pusztán nyelvi tényként törekszik magyarázni az időre vonatkozó *képzeteinket*. (Nagy és soknyelvű, sok helyen persze kétes értékű, másodkézből vett adatokkal tűzdelt példatára mellett igyekezett kapcsolódni a korban meginduló nyelvfilozófiai törekvésekhez, leginkább Mauthnerhez.)¹⁵ Az Alexander Bernát javaslatára az Akadémia támogatásával megjelenő munka a katolikus dogmatikával nem megegyező kitételei miatt nagy port ver fel, a közoktatási miniszter meginterpellálásáig eljutó botránynak végül a budapesti áthelyezés, és ezzel a kulturális élet vezető organumaival kialakítható kapcsolat lesz a számára kedvező megoldása. (Ezzel párhuzamosan hagyja el a katolikus egyház kötelékét, felekezeten kívülinek nyilvánítva magát.) Posch gondolkodásának kezdettől fogva van egy felvilágosító, tisztázó, ugyanakkor nyelvkritikai attitűdje: a filozófia feladatát abban látja, hogy megmutassa általánosan használt fogalmaink értelmetlenségét, ugyanakkor okát adja kialakulásuknak. Ezt a beállítódást viszi át azután az idő filozófiájáról a lelki jelenségek vizsgálatára.

A Lelki jelenségeink és természetük valójában csak első pillantásra, és az utólagos historiográfiában tisztán pszichológiai munka. *Egyrészt* a diszcipli-

¹⁴ A Horváth Cyrill soha meg nem írt rendszere körüli konfliktust bővebben érintem következő írásomban: A piarista bölcsélet vége. A rendi hagyomány beolvadása a nyilvánosul filozófiába a XIX. században a pesti egyetemen. In: Bárczi Zsófia, Katarina Račková (szerk.): *Piaristická a neotomistická tradícia / Piarista és neotomista hagyomány*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009, 5–18. Az ugyanott, ugyanannak a programnak a keretében kiadott későbbi kötetben megjelent, *A rendszealkotás terhe* című írásomban tovább folytatom a jelenség vizsgálatát, lásd In: Bárczi Zsófia, Katarina Račková (szerk.): *Piaristická a neotomistická tradícia II. / Piarista és neotomista hagyomány II*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010. 5–18.

¹⁵ A kortársak és nyomukban a későbbi irodalom rendre megemlékezik a Mauthner és Posch közötti szellemi párhuzamokról, és többször utalnak levelezésükre (legalábbis egy levélre), azonban kapcsolatukat tudomásom szerint eddig senki nem vizsgálta komolyabban.

náris határok nem voltak még olyan szigorúak nálunk a pszichológia és a filozófia között, *másrészt*, ha megnézzük *Az idő elmélete* első részének érvelését, ez az egyértelműen filozófiai tekintetű munka is nagyon hasonlóan vonja be a pszichikai jelenségeket érvelésébe. *Harmadrészt*, amiket leír, nem az egyes kísérleti eredményekkel, hanem az azokból általánosított teóriákkal való vita, alapvető fogalmak vizsgálata, újradefiniálási kísérlete – vagyis *prima facie* filozófiai tevékenység. Kitűnik ez hivatkozásaiból is: az egyes nagy fejezetek problematikája rendre olyan klasszikus témákra fut ki, mint például a Hume-i és a kanti okságfelfogás összehasonlítása, amit egy „igazi” pszichológus bizonyára megtakarítana magának – joggal. Végezetül: munkája zárszavában vizsgálódásait egyértelműen filozófiai jellegűként definiálja: semmiképpen sem egy empirikus kutatás összegzésének: „Jól tudjuk, hogy az olvasó tőlünk csak egy csomó magától-értetődőséget kapott és egy csomó philosophemát azaz valószínű, de bebizonyíthatatlan következtetéseket. De hát ilyenek a philosophiai munkák mind. Nem új, ismeretlen tényeket hirdetnek a világnak, nem az írójuk pozitív tudásáról tesznek tanubizonyosságot, hanem az írójuk hitvallásáról, melyet ki-ki olyan erővel igyekszik támogatni, amilyen tőle telik”.¹⁶

Posch mindvégig magas fokú filozófiatörténeti, és a kortárs diskurzust illető reflexivitással fogalmazza meg mondandóját, (szövegét a számtalan, ma már gyakorta érdektelen kortárs szakirodalmi hivatkozás gyakorta nehezen követhetővé teszi a mai olvasó számára). Jellemző gesztus korai fő műve első, szisztematikus (tehát nem a történeti) kötetének zárómondata: „Locke nem volt, hanem lesz”. A mondat és a sok filozófiatörténeti idézet azonban némileg félrevezető. Posch természetesen igen komolyan veszi ezeket, és hivatkozásainak többsége ma is megállja a szaktudományok próbáját. A sok hivatkozásból azonban nehéz kibogozni Posch valódi problémáját azzal kapcsolatban, hogy miként pozicionálja nézeteit mind történetileg, mind a kortárs diskurzusban. A sok szakirodalmi hivatkozás, filozófiatörténeti utalás mögött az a kép bontakozik ki, hogy számára a történetiség igénye sajátos nyelvkritikai módszerének a következménye. Nem csupán az a célja, hogy helyes leírását adja az emberi cselekvésnek, hanem azt is meg kívánja magyarázni, hogy az általa helytelennek tekintett magyarázatok miképpen jöttek létre. Ebben lesz alapvető szerepe a nyelvkritikának általában a mindennapi emberi gondolkodás vizsgálatában, és a filozófiai terminológia kritikájának a konkurens elméletek vizsgálatában. Ez utóbbihoz szükségesek a filozófiatörténeti visszatekintések. (Itt kell megjegyeznünk, hogy az időfilozófia Locke-ra utaló szavainak a kései fő műre vonatkozóan nincs jelentőségük. Mi sem lenne idegenebb Poschtól, mint Locke-nak az emberi gondolkodással kapcsolatos képi metaforái.) A kortárs diskurzusban egyértelműen az egyre

¹⁶ Lásd a fő mű II. kötete, 1135.

erőteljesebben jelentkező újidealizmus különböző áramlatai jelentik számára az ellenpólust, de nem a vitapartner: az ebben a körben mozgó szerzőkkel szemben annyira radikálisan más fogalomkörben mozog, hogy valamely részletkérdésről folytatott vitában kevés mondanivalójuk lenne egymás számára. (E tekintetben elég, ha Dienes Valéria és Posch Jenő egymás melletti, ellentétes tartalmú, de vitát mégsem provokáló cikkeire utalunk a *Huszadik Század* hasábjain.) Az igazi probléma számára a nem sokkal azelőtt, de bizonyos megszorításokkal kortársai között is népszerű Vogt-féle természettudományos materializmus fogalomhasználata.¹⁷ Posch elemzése szerint Vogt és társai a testtől független lélek léte elleni argumenációjuk során vigyázatlanul a bírált elmélet materialista fogalmakból álló, de szerkezetében azzal megegyező mását alkották meg. Vogték talán leghíresebb, provokatív példája szerint az emberi agynak éppen olyan kiválasztási terméke a gondolat, mint a vesének a vizelet, következésképpen éppen olyan indokolatlan az agy létezése mellett feltételezni egy attól különböző gondolkodó elmét, mint ahogyan a vizelet létrejöttének indokául nem szokás feltételezni a vese mellett egy attól különböző *veseszellemet*. Posch szerint az érvelés a terminusok használatának reflektálatlansága következtében felületes, ugyanis meghagyja a gondolatot, mint valamilyen függetlenül létező tárgyat, és csupán ezt a tárgyat kívánja átminősíteni immateriálisból materiális létezővé. (Ez a lépés további problémákat vet föl, amelyeket a példa megfogalmazói valószínűleg észre sem vettek.) A megoldás a materialista elmélet radikalizálása (ezt hívja Posch *realizmusnak*). Egészen új módon kell fölfogni elme és gondolat viszonyát és a gondolat mibenlétét, mégpedig test és mozgásai viszonyaként. Így nem lesz helye semmiféle, az elmétől különböző tárgyként létező gondolatnak, sőt, az elme fogalma is jórészt értelmetlenné válik a test többi részétől elvonatkoztatva.

A fő mű ennek az alapgondolatnak a részletes kifejtése az észleléselemélet, emócióelmélet, és az akarat magyarázatának a területén, majd végül a cselekvés alanyának, az embernek a leírása kapcsán az elméletből következő antropológiai következmények taglalásával, és néhány etikai problémának az eddigiekből következő megfogalmazásával zárul a mű. Bár a kortárs irodalomra és a filozófiatörténetben megfogalmazott nézetekre való folyamatos hivatkozásokból valóban úgy tűnik, hogy „[a] mű kiindulópontja a mentális reprezentáció képelméletének bírálata”,¹⁸ ez a bírálat valójában csak

¹⁷ Az irányzat népszerűsége nálunk valamivel hosszabban tartott az európai átlagnál. Vogt a 19. század hetvenes éveiben tart nagy sikerű előadásokat Pesten, majd az irányzat összefoglaló munkáját, Ludwig Büchner *Erő és anyag* című művét még mindig kortárs álláspontként adják ki magyarul jóval később. Lásd: Dr. Büchner Lajos: *Erő és anyag vagy A természetes világregd alapvonalai*. Fordította Seress László. Budapest, Vass József kiadása, 1905.

¹⁸ Pléh Csaba i. m. 221.

következménye a nyelvkritikai radikalizmusnak, és nem egyszerűen párosul vele. A mentális reprezentáció képi elmélete elleni polémia nyilván ezen elmélet és előzményei nagy történeti súlya és erőteljes kortársi megjelenése miatt kap nagy teret a szövegben. Valójában nem azon van a hangsúly, hogy emlékezetünk és akaratunk tárgyai, emócióink kiváltói *nem* képi mentális reprezentációk, hanem azon, hogy maga a reprezentáció fogalma is feloldódni látszik a mindent felölelő mozgásos magyarázatban. Posch elmélete alapjaiban kezdi ki a megismerés és a cselekvés dichotómiáját. Itt mindenemű emberi működés, beleértve a passzívnak látszó szemlélődést, a cselekvésnek valamilyen fokozatává válik, amelyek között csak mennyiségi különbség van. Posch ugyan némileg következtelenül használ olyan kifejezéseket, mint „a mozgásra való emlékezés”, szemben magával a mozgással, de ha ezt szó szerint vesszük, és nem a mozgás valamilyen változatának, fokozatának gondoljuk, akkor értelmetlenné válnék az egész rendszer, hiszen a nyelv által újra konstruálnánk egy fölösleges, zavaros ontológiai státusú létezőt, a tárgyként elgondolt *emléket*.

Posch fejtegetésének fő célja kétségtelenül az *akarat* magyarázata, de nem ez az elmélet végső konklúziója. Az akarat problémája a szabad akarat kérdésének vallási megfontolásokkal is átszínezett, a determinista magyarázatokkal szemben a mű megjelenésének idején a közbeszédben is gyakran előkerülő problémája.¹⁹ Ezt tekinti Posch az akarat (kiküszöbölendő) misztikájának, analóg módon a korai fő mű hasonló törekvésével az idő vonatkozásában. Az akarat magyarázatáról valójában nem mond túl sokat. Ha már felállította emócióelméletét, amely az érzelmeket mozgásokra és az ezekre való (tisztázatlan jelentésű) „emlékezésre” vezeti vissza, elég, ha a haragot besorolja az érzelmek közé, és a harag (hasonlóképpen ködösen megfogalmazott) „emlékét” azonosítja az akarattal. (A megoldás analóg a kora újkori gondolkodók *conatus*-, illetve *endeavour*-fogalmával.) Jóval radikálisabb lépés a cselekvés *alanyának* új megfogalmazása, amely az egész cselekvő emberrel (valójában az egész mozgásban lévő emberi testtel) azonosítja ezt az alanyt. Az érvelésben ismét a radikális nyelvkritikát hívja segítségül. A cselekvés alanyára vonatkozó kifejezéseink elemzése során rendre tisztázatlanságokra, ellentmondásokra jutunk, majd végül be kell látnunk, hogy nincs olyan, az egész embernél kisebb létező – például „lélek” – amelyet az emberi cselekvés alanyának tekinthetnénk. Posch példája szerint a lélek szó használatának olyanná kell válnia, mint a kolerának: régóta tudjuk ugyan, hogy a ragályos betegségnek semmi köze sincs a májhoz – valójában az epéhez – (*kolé*), mégis, hagyományból így hívjuk, anélkül, hogy a szó alapján hamis összefüggését állítanánk a szervnek és a betegségnek. Ennek mintájára meghagy-

¹⁹ Elég, itt csupán Bródy Sándor *A tanítónő* című drámájának ismert nagyjelenetére utalni.

hatjuk ugyan a közbeszédben a lélek szó használatát, például a *lélektan*, *pszichológia* kifejezésekben, de csak azzal a megszorítással, hogy már nem tételezzük föl a szónak megfelelő, elkülönült létező létét. A test tehát megszabadult végre a lélektől, amely csupán képzetként létezett. Foucault-t parafrazálva: a lélek nem bőrtöne többé a testnek. A poszthumusz tanulmányból tudjuk, hogy itt nem kizárólag emberi testekről van szó: Posch külön fejezetet szentel az állati és emberi életfunkciók, cselekvések nyelvi megkülönböztetése kritikájának, amely a szerző szerint különösen a korabeli „christlich-germanisch” nyelvhasználatban feltűnő.²⁰

²⁰ „Egyike a legvisszataszítóbb jelenségeknek, mely különösen a »christlich-germanisch« nyelvben fejlődött naggyá, hogy az állatnak fiziológiai processzusait mind más néven nevezik, mint az emberéit.” idézett poszthumusz munkájából.